

февраля 1843 года. Умерла 22 октября 1906 года». І на другому боці читаємо: «Без ропота крест свой, родная, до самой могилы несла. Любовью и лаской всех грела. Душу свою тем самым спасла». Дай, Боже, кожному з нас залишити по собі таку пам'ять».

Поховання це недалеко від дому Богомольців. Очевидно, родина відвідувала саме Хрестовоздвиженський храм. Перший, дерев'яний, на цьому місці був збудований ще в 1694 році. Наприкінці XVIII століття будується новий, кам'яний. Історія його будівництва пов'язана з іменем одного з останніх полковників Ніжинського козацького полку Петра Івановича Розумовського, який був двоюрідним небожем останньому українському гетьману Кирилу Розумовському. На посаді ніжинського полковника Петро Розумовський пробув недовго, в 1771 році передчасно помер. Невтішна вдова, Пелагея (в дівочтві – Сулима, теж із старшинського роду), вирішила поховати чоловіка в церкві на Магерках. А на спокій його душі пожертвувала кошти на будівництво кам'яного храму. Він був освячений в 1775 році. А в 1782 став усипальницею і для Пелагеї Розумовської [10].

Поховання, архітектурні пам'ятники, документи свідчать про добрий спадок родини Богомольців, який вкорінює нас в нашу історію.

У 1998 році в Ніжин вперше приїхала правнучка академіка Ольга Богомолець з сином Андрієм. Відомий науковець, лікар-дерматолог, а ще й український бард, тихо ступала вулицями і доріжками, якими торували життєві дороги її предки. Молилася в старовинних соборах, знімала на відео давній дворянський дім, парк і говорила про велику відповідальність перед історією свого роду.

ПОСИЛАННЯ

1. Дрозд В. Ритми життя. – К., 1984. – С. 45.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 386, оп.1, спр. 957, арк. 1.
3. Там само, ф. 386, оп.1, спр. 957, арк. 5.
4. Проценко Ф. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 14.
5. Шевякова К. Коло друзів і знайомих // Український театр. – 1994. – № 4. – С. 26.
6. Діячі революційного руху в Росії. Біобібліографічний словник. – Т. III. – К., 1933. – С. 345-346.
7. ВДАЧОН, ф. 342, оп. 1, спр. 1492, арк. 23.
8. Милорадович Г. Родословна книга чернігівського дворянства. – Т. II. – Ч. III. – СПб., 1901. – С. 26.
9. Лукомський В., Модзалевський В. Малоросійський гербовник – СПб., 1914. – С. 12.
10. Морозов О. Усипальниця Розумовських // Вісті. 1995. – 24 листопада.

Лариса Кулик (Ніжин)

З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКИХ ЯРМАРКІВ

Ярмарок – це, мабуть, стихія богів. Ну де ще ви можете побачити таку приголомшуючу різноманітність і вражаючий достаток, здається, в усьому. Навіть неможливі речі під час ярмарку відбуваються з легкістю.

Але ринок – це перш за все товарно-грошові відносини. Ярмарки виникли в Європі в добу раннього середньовіччя, в період панування натурального господарства і економічної роз'єднаності. Головною фігурою у торгівлі були купці – підприємливі й непосидючі. Вузкість ринку та небезпечність торгівлі спонукали торговців об'єднуватися в торгові каравани, торгувати спільно, облаштовувати торгівлю в спеціально обраних та добре захищених пунктах (біля стін замку або монастиря тощо); там, де збиралися значні маси людей, на перетині

торгівельних шляхів та в місцях, де проходили народні зібрання, великі релігійні свята.

Під ці критерії якнайкраще підходив середньовічний Ніжин, який унаслідок війни Росії з Литвою (1500-1503) у складі Чернігово-Сіверщини відійшов до Московської держави. В першій половині XVI ст. він уже був одним із важливих пунктів на торговельному шляху Львів-Київ-Москва. Російські купці привозили на ніжинський ринок хутра, зброю, вироби з дерева, кінську зброю, а купували тут привозні східні та західноєвропейські товари, ювелірні вироби, сіль тощо.

Ярмаркам належало важливе місце у зміцненні зв'язків між місцевими ринками Лівобережної України. Дані переписних книг 1666 р. показують, що в 12 лівобережних містах у середині 60-х роках XVII ст. щороку проходив 31 ярмарок [1].

У Ніжині щороку відбувалося три ярмарки: Всеїдний (в лютому, за тиждень перед Масляною), Троїцький (у червні, пов'язаний зі святом Трійці) та Покровський (в жовтні, пов'язаний зі святом Покрови Пресвятої Богородиці). Тривали вони в середньому 1,5-2 тижні [2].

Правила ярмаркової торгівлі регламентувалися звичаєвими нормами. Про умови продажу товару на українських ярмарках лівобережні купці в 1685 р. розповідали в Сибірському приказі так: «... Как де у них бывает торг и кто у кого сторгует какой товар и по рукам ударит и тот товар запечатывает и держит тот товар за своей печатью многи дни, а после того не возьмет, и тот товар велено отдать тому, кто тот товар, сторговав, запечатает, неволею» [3].

За дотриманням цих правил слідували ярмаркові судді, а де їх не було, то козацька старшина. В окремих випадках для розгляду спірних торгових справ скликалася рада купців.

Продавці товарів у XVII ст. мали платити торговельне мито: іноземні купці – по 30, українські й російські – по 10, торгові люди – по 6 або 4 копи грошей від возу товару. За привезені на продаж вино, рибу, сіль, ганус сплачували по 6 коп. з возу, з коліс і «прочей мелкости» – по 2 коп. Торгові люди з міст і сіл, де проходили ярмарки, звільнялися від сплати мита за траву, сіно, обручі, дранку, ободи тощо.

Із західноукраїнських земель на Лівобережжя надходила переважно сіль. Існувала категорія торговців (коломиїців), яка спеціалізувалася на її доставці з району Коломиї. В 1660-х роках царські переписувачі виявили в Козельці та Нових Млинах по 6 і в Ніжині 18 дворів таких коломиїців [4].

У серпні 1655 р. В.Бутурлін нарахував у Ніжині 37 купців із Мозиря, Петрикова та Слуцька. В Ніжині також існували цілі колонії купців-іноземців. Із метою заохочення до заняття торгівлею гетьманська адміністрація давала іноземним купцям досить істотні пільги. Богдан Хмельницький навіть звільнив ніжинських купців-греків від підпорядкування старшинській адміністрації й дозволив їм безмитно торгувати по всій території України. За гетьманування І.Брюховецького грецькі купці зобов'язувалися вже платити мито, але тільки військовому екзактору (збирачу мита). Їх двори звільнялися від підводної повинності та постойв військ, за що вони віддавали місцевому полковнику грошову «належитость».

Греки створили в місті свій магістрат, мали торговельні зв'язки з ринками України, Росії, Молдавії, Криму, Німеччини, Австрії, Італії, Туреччини, доставляли звідти велику кількість різноманітних товарів. Згідно зі свідченнями сучасників, у 1766 р. до Ніжина на ярмарки, що відбувалися три рази на рік, приїздило купецтво з «Турецкой области». Греки, волохи, вірмени привозили кумач, голки, шовкову та бавовняну тканину, ладан, бакалію. Російські купці привозили шовкову тканину російських фабрик, а також китайські та перські чай, каву, цукор, «разное коренье, платки бумажные и шелковые, чулки шерстяные, шелковые и бумажные». Польські купці привозили сукна німецьких фабрик. «Польские обыватели привозят соль ступочную и грибы, казаки и малороссийские обыватели привозят соль крымскую и рыбу вялую, икру зернистую» [5].

У червні 1827 р. М.В.Гоголь в одному зі своїх листів із Ніжина повідомляв: «У нас тепер у Нежине завелось сообщение с Одессою посредством парохода или брички Ванькина. Этот пароход отправляется отсюда ежемесячно с огурцами и пикулями и возвращается набитый маслинами, табаком и гальвою» [6]. Як бачимо, на початку XIX ст. в Ніжині були можливі торговельні операції з використанням водяного транспорту, а також присутність на ніжинському ринку досить екзотичних товарів – що ймовірно мали попит.

Відомо, по міщани або купці зверталися з «объявлением» до міської думи про дозвіл побудови балагану (торгової палатки в сучасному розумінні) для добропристойної торгівлі. Наприклад, у 1836 р. ніжинський міщанин Тевій Земельов звернувся до Ніжинської думи з таким оголошенням (швидше – заявою): «Для предстоящей в городе Нежине Всееденской ярмарки нужно мне выстроить от себя один балаган на площади гостиного двора в бывшей замковой крепости в мучном ряду для продажи собственной крупчатой муки на приличном месте» [7].

Подібні звернення надходили не тільки від міщан, купців (ніжинських або іногородніх), а також від селян. Так, наприклад, селянин Московської губернії Коломенського повіту поміщика Сергія Крюкова Андрій Лохматов хотів побудувати балаган в бакалейному ряду.

Кожний торговець під час ярмарку повинен був сплатити до міської скарбниці певне торгове мито. В 1872 р. була встановлена «такса на взыскание акциза за производимую торговлю во время ярмарок в г. Нежине». Наприклад, з продажу залізних товарів (із квадратного сажено) та з бочки чистого дьогтю потрібно було сплатити по 1 рублю, з бакалійних крамниць від квадратного сажено – 1 руб. 25 коп. Однією з найбільш прибуткових вважалася торгівля червоними суконними та шовковими товарами – володарям подібних крамниць необхідно було сплатити аж 2 руб., в той час, як власники крамниць з продажу шапок та пряників сплачували лише по 50 коп., а власники взуттєвих крамниць, а також «с кукольных комедий, оптических панорам и других подобных представлений от квадратной сажени, занимаемого на площади места» – по 75 коп. Із продажу коней та овець (з однієї штуки) по 10 коп. та 1 коп. відповідно.

Сплачувати згідно цієї «такси» повинні були всі торговці та промисловці, «производящие торг и взыскивающие себе от того выгоду». Селяни, котрі приїздили на ярмарок із найближчих місць з власними виробами «таксу» не сплачували. З метою полегшення підрахунків, вози та бочки прирівнювалися до одного квадратного сажено, а місця або приміщення для торгівлі, які містять в собі менш 1 квадратного сажено вважали за повний квадратний сажень (1 сажень = 2,1336 м.) [8]. Цікаво, що іногородні покупці на ярмарках скота повинні були сплатити у місцеву казну по 10 коп. з кожної штуки.

Досить давно в Ніжині існував, так званий, Проводний ярмарок (тобто на Проводи – поминальні дні через тиждень після Великодня). Ніжинський міський голова в травні 1872 р. клопотався про офіційне затвердження урядом Проводного ярмарку протягом 7 днів із метою підвищення міського збору. Це питання розглядалося міською думою, міською управою, повітовою земською управою та Чернігівською губернською земською управою. На жаль, справа закінчилася невдачею. Зміна строку проведення ярмарок підлягала відомству Губернських земських установ, а от затвердження таких постанов підлягало Міністру Внутрішніх Справ – в міністерстві не знайшли достатніх підстав для затвердження в законодавчому порядку Проводного ярмарку в Ніжині. Зазначалося, що кількість існуючих і досить великих ярмарків у Ніжині достатня, а інші не зможуть дати бажаного прибутку місцевій казні. Це питання розглядалося майже рік (із травня 1872 по 28 березня 1873 р.) [9].

Протягом XIX ст. Ніжин все ще зостається одним із найбільших торговельних міст Чернігівської губернії. Однак, значення загальноукраїнського торговельного центру, яким він

був раніше, втратив. Проте, навіть у 1895 р. заради задоволення всіх торгових потреб Ніжинська міська управа повідомляла, що «шлагбаум со стороны Киевского въезда в г. Нежин для бесплатного проезда съезжавшихся на предстоящую в г. Нежине Троицкую ярмарку будет открыт в течение 4 суток» [10]. А ось найбільший в Лівобережній Україні Покровський ярмарок на середину XIX ст. повністю здав свої позиції –алося взнаки зміщення торгових шляхів, відсунення на південь кордонів й епідемія чуми, через яку в 1854 р. торгівлю було перенесено до Ромнів. Цікаво, що причину остаточного занепаду Покровського ярмарку Ніжинська повітова земська управа в 1903 р. вбачала у великій тривалості та невизначеністю його початку. Відтак, було встановлено строк: з 25 вересня по 1 жовтня [11]. Звісно, констатована причина суто формальна – подібний факт свідчить про згасання минулого розмаху місцевих ярмарків і подібні адміністративні заходи не давали бажаного результату та жаданих прибутків.

Ярмарок у період його проведення ставав не тільки торговим, але значною культурною і громадською подією. Звичайно, проводилися й народні гуляння, існували традиції і ритуали відкриття і закриття ярмарку. Для підтримки громадського порядку на торжища направлялися великі наряди поліції та підрозділи козачих військ.

На ярмарках поміщики закликали селян на слободи (спеціальні поселення, звільнені на певний час від податків). Для цього вони виряджали сюди своїх людей із хлібом та горілкою, і ті вбивали на торговому майдані кілок із табличкою, на якій позначалися умови та вигоди слобідського життя, частуючи й агітуючи потенційних «слобожан». Тут же проводили повалання, тобто привселюдно повідомляли про вчинення якогось злочину, прикмети злодія тощо [12].

Із початком громадянської війни ярмарки в Україні не проводилися. Відроджуватися вони починають в 1922-1923 роках. Протягом 1926 р. їх зареєстровано уже 15202. На початку 1930-х р. ярмарки були скасовані. І не дивно: у влади заявили інші пріоритети і свої політично і економічно обгрунтовані рішення. Торжища починають відроджуватись вже після війни (різні за масштабом і тривалістю) і, здебільше, набувають рис сучасних продуктових або фуражних базарів.

Ніщо так не відображає склад душі української нації, її мислення й поведінку, як галасливий ярмарок. Не треба відкривати підручники і намагатися зрозуміти науковий сенс етнографічних досліджень стосовно української ментальності. Лише поринувши в бурхливий ярмарковий вир, ви до кінця зрозумієте її справжню сутність.

ПОСИЛАННЯ

1. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986. – С. 133.
2. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание – М., 1851. – С.484.
3. Борисенко В.Й. Вказана праця. – С. 135.
4. Там само. – С. 142.
5. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 342, оп. 1, спр. 57.
6. Гоголь Н.В. Собрание починений в 6 тт. – Т.6. Избранные статьи и письма. – М., 1952. – С. 262.
7. ВДАЧОН, ф. 341, оп. 1, спр. 291.
8. Там само, ф. 340, оп. 1, спр. 906.
9. Там само, ф. 340, оп. 1, спр. 905.
10. Там само, ф. 340, оп. 1, спр. 970.
11. Там само, ф. 340, оп. 1, спр. 1005.
12. Українська минувшина. Етнографічний довідник. – К., 1993. – С.124.